

*Нана М. РАДУШКИ**

Институт за политичке студије, Београд

НАЦИОНАЛНИ, ЈЕЗИЧКИ И ВЕРСКИ ИДЕНТИТЕТ СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ**

Апстракт: У оквиру актуелних процеса глобализације и интеграције, савремених економских трендова и интензивних миграција, у фокус интересовања не само стручне већ и шире друштвене јавности све више долази очување националног, језичког и верског идентитета. У складу са научним значајем истраживања етничитета, лингвистичког и религијског идентитета, у овом раду се проучава језик и религија као важне компоненте националног идентитета, њихов значај у дефинисању нација и националног питања, као и промене условљене бројним политичким факторима. Пописна истраживања становништва Србије (без података за Косово и Метохију) су указала на поклапање између националне припадности и матерњег језика (етнофонија), док је појава већег или мањег одступања (алтерофонија) присутна код припадника малобројнијих и просторно дисперзивних етничких заједница. У погледу религије, становништво се верски декларира у највећој мери према традицији, односно религији родитеља, због чега постоји висок степен поклапања националности и вероисповести, уз значајно смањење број атеиста на почетку 21. века.

Кључне речи: национални идентитет, језик, религија, емпиријска истраживања, мањинске заједнице, Србија.

УВОД

Процеси глобализације и модернизације, демографски и технолошки развој, имиграциони и интеграциони процеси, као и бројни етнички конфликти крајем 20. и почетком 21. века, представљају изазов за формирање и очување националног идентитета који постаје нарочито актуелан у време турбулентних политичких и социо-економских промена, а посебно када је реч о мултинационалним, мултиконфесионалним и мултијезичким државама каква је Србија.

Многи народи су, историјски посматрано, упркос великим друштвеним променама успели да сачувају свој национални идентитет захваљујући језику и религији као његовим најважнијим етничким компонентама, што им је давало осећај припадности властитом етнокултурном идентитету, независно од околности у којима су се налазили. Крај 20. и почетак 21. века означен је као „доба национализма“ с обзиром на оживљавање етничитета и праву „експлозију“ националних идентитета

* Научни саветник, nadaraduski@gmail.com

** Рад је реализован у оквиру пројекта који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (број 179009).

код припадника многих етничких заједница. Тај период обележен је и јачањем над-националних облика идентификације (на пример, европски идентитет), али и поред предвиђања да ће крај 20. века означити нестанак националног идентитета, он наставља да постоји, не губећи снагу као извор колективног идентитета и пружајући припадницима људског рода битне културне и политичке идентитете. У савременом свету, национализам представља неодољив идентитетски мит, док је национални идентитет свуда окосница политичких кампања за народну сувереност и демократију, па ће стога и у будућности несумњиво бити од великог значаја (Smith 1998: 271).

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И НАЦИОНАЛНО САМООДРЕЂЕЊЕ

Теоријска истраживања појма националног идентитета показују да он представља датост људског постојања, стиче се рођењем, па је самим тим непроменљива, статичка категорија, док се према другим становиштима посматра у ситуационом смислу, односно као флотантна категорија. У проучавању националног идентитета и његових основних компоненти све више преовладава став да он није унапред дат и одређен, већ да се стиче и временом модификује, при чему појединац има активну улогу у његовом формирању са могућношћу избора. Национални идентитет је у сталним променама у зависности од човековог развоја, а припадаће одређеној етничкој групи условљено је субјективним ставовима и осећањима која зависе од времена и окружења у коме се појединац налази. Између те две крајности (статичке и динамичне) налазе се бројне друге теорије (инструменталистичка, конструктивистичка, ситуационистичка и функционална) које, пре свега, истичу културна обележја по којима се припадници једне етничке заједнице разликују од других (Милошевић Ђорђевић 2005: 175). За национални идентитет битан је осећај колективне припадности (чак и ако неки народ не поседује заједничку територију), односно самосвест групе која их диференцира од других и подразумева да се односи са сународницима заснивају на сличностима, а односи са другима на разликама. Национални идентитет је субјективни осећај припадности једној етничкој групи, део је историје, „заједничких победа и пораза“, мишљења, осећања и понашања која проистичу из тога (Phinney 1989: 34-39).

Митови о националном идентитету позивају се на територију и претке (теорија „крв и тло“), као на основу политичке заједнице, што често представља главни извор нестабилности, етничких сукоба и конфликта у многим деловима света. Међунационални сукоби потичу управо од симплифицираног схватања националног идентитета који је у суштини комплексан феномен сачињен од више узајамно повезаних компоненти (етничке, културне, територијалне, економске, правно-политичке и друге) које чине споне солидарности међу припадницима одређене етничке заједнице уједињених заједничким сећањима, митовима и традицијом, које могу (али не морају) наћи израз у сопственим државама (Smith 1998: 36).

Модерна наука истиче објективне факторе (језик, религија и евентуално територија) и субјективне факторе (заједничко порекло, историја, сећања, митови, симболи, итд.), при чему њихова међусобна условљеност ствара осећај припадности

одређеној етничкој групи. До које мере је важност националног идентитета присутна у неком друштву у директној је зависности од жеље да нације да сачува свој национални идентитет, као и од историјско-политичких околности у којима се она налази (Радаковић 2012: 90). Као најкомплекснији облик колективног идентитета, капацитет и различитост националног идентитета зависе од бројних макрополитичких, економских и социокултурних процеса, при чему је он често генератор међуетничких конфликта и сукоба што посебно долази до изражаја у условима политичке нестабилности, када су нарушени етнички односи, људска права и слободе.

Емпиријско истраживање идентитета, етничког састава становништва и националног самоодређења грађана у мултикултуралним државама има велики научни и практични значај. Што је хетерогеније становништво са историјског, религијског, лингвистичког и социокултурног аспекта потребно је потпуније и детаљније осветлити узроке и последице тих разлика. Националност, као најважније пописно обележје од великог је интереса за континуирано праћење и анализу у земљама на чијој територији живе бројне етничке заједнице веома диференциране према демографским, социо-економским и културним карактеристикама. Међутим, да ли ће ово питање бити укључено у пописно-статистичка истраживања зависи првенствено од друштвеног уређења и политичког става о националном питању у тим државама. Коначни резултати емпиријских истраживања имају непосредног утицаја на односе већинске и мањинске популације (на пример, учешће представника мањинских заједница у органима власти, степен имплементације одређених захтева мањина, креирање регионалне аутономије и самоуправе, службена употреба језика, и сл.), па зато не изненађује блиска веза између статистике и државне мањинске политике. Где су етничке, религијске или језичке заједнице признате од званичних институција постоје публиковани и доступни статистички подаци који потичу из редовних пописа становништва, анкета и слично, док с друге стране, тамо где немају званично признат статус подаци се не прикуљају или нису доступни и поуздани. Због тога се користе индиректни извори или процене што је понекад повезано са спекулацијама, а статистика у том случају често балансира између науке и политике (Haug, Courbage et al. 1998: 13)

Питање о националној припадности, као најважнијој етничкој одредници, било је инкорпорирано у садржај свих пописа становништва спроведених у Србији после Другог светског рата (1948-2011) што омогућава сагледавање популационе динамике различитих етничких заједница и националне самоидентификације грађана. Према пописној методологији, главни критеријум јесте субјективна изјава, што значи да свако лице има по Уставу право слободног (не)изјашњавања о својој националности, при чему никакви документи нису потребни као доказ, али се подразумевало да се објективне чињенице поклапају са изјавом и опредељењем. Поставља се, међутим, питање да ли је сваки појединац слободан да се национално декларише и то без притисака и негативних последица. Слобода изражавања националне припадности обично се доводи у везу са питањем бројности, с обзиром да мањинске заједнице често изражавају сумњу у веродостојност резултата пописа, сматрајући да је број припадника те мањине већи него што показује попис. Због тога је изузетно важно да приликом пописивања буде обезбеђена пуна слобода

националног декларисања што подразумева да структура пописивача одговара етничкој структури локалне заједнице и да се пописивање врши и на језику националне мањине. Поред пописних резултата, неопходна су и дубља и детаљнија истраживања, због чега би државни органи при креирању јавних политика требало да користе и друге изворе података о становништву (анкете, процене домаће и ЕУ-РОСТАТ-а, независна истраживања и друго).

Важно је истаћи да принцип субјективности омогућаје промену националног опредељења и то привремену (услед политичких, социо-психолошких и других разлога) или сталну (услед асимилационих процеса), што отежава компарацију пописних података. Под утицајем историјских догађаја, политичких околности, медија и других фактора долазе до изражаја основне одлике овог обележја, а то су нестабилност и променљивост, ојачане преко миграција, мешовитих бракова и асимилационих процеса (Mrđen 2002: 87). Али, имајући у виду историјске и развојне процесе интеграције, асимилације, стварања нових етничких група и слично, субјективна промена националне припадности је са друштвеног становишта, уколико није последица директног насилног притиска, заправо објективна промена. Код појединих националности (на пример, Роми, Власи), значајне осцилације у бројности, од пописа до пописа, не могу се објаснити демографским факторима (природни прираштај и миграције), већ управо променама у националној самоидентификацији.

Генерално, сваки попис представља огледало актуелних друштвених и политичких збивања у земљи која у значајној мери утичу на национално декларисање и етничку алтернатију, па тако и последњи попис (2011.) који је спроведен у условима крупних геополитичких промена, економске кризе, политизације и бојкота пописа од стране припадника албанске националне мањине, нерешеног питања Косова и Метохије и процеса укључивања Србије у европске интеграционе токове.

ЈЕЗИК КАО КЉУЧНА КОМПОНЕНТА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Језик представља најважнију детерминанту и неодвојиви део националног идентитета, због чега је припаднике лингвистичких заједница често лакше идентификовати од припадника етничких или религијских група. Међутим, многе различите националности говоре истим језиком, као што се и у оквиру једне етничке заједнице често употребљава више језика, због чега језик није једини и увек довољан критеријум за оцену припадности одређеној нацији.¹ Неки теоретичари базирали

1 Лингвистичка теорија нације у бившој СФРЈ имала је дугу традицију, али је било тешко идентификовати етничке групе према језику, јер су припадници различитих националности (Срби, Хрвати, Црногорци и Муслимани) говорили истим језиком. Сви народи и народности имали су једнака загарантована права (по Уставу из 1974.) да слободно практикују свој језик и писмо, што „бившу Југославију сврстава у једну од ретких европских држава која није имала ни државни језик ни државну нацију” (Спасовски, Кицошев и др. 1993: 72). Дезинтеграција СФРЈ почетком 1990-их година и стварање нових држава, имали су за последицу и промене у одлучивању о језику, при чему је очигледан његов значај у дефинисању нација. Политичким одлукама тадашњи

су своје ставове о идентитету управо на језику као кључним за формирање нације.² Ипак, непостојање неког језика не значи негирање те националне индивидуалности, као и што се ни појединим нацијама не може оспорити право постојања само зато што немају језик означен именом те нације. Другим речима, између етничке и језичке припадности ретко када постоји потпуно подударње, односно етничка самоидентификација не значи увек и језичку. У данашњем свету има пуно примера да неки народи говоре језиком другог народа (на пример, Американци говоре енглески, Аустријанци говоре немачки језик), али се при томе нико од њих не залаже за увођење посебног и новог језика (америчког или аустријског).

Савремена наука не посматра језик (као ни национални идентитет) као статичке и непроменљиве категорије, већ напротив као динамичне и флотантне, које се мењају у зависности од ситуације и окружења. Временом, појам језичког идентитета може се модификовати јер са колективног и индивидуалног аспекта није нужно ограничен само на матерњи језик, већ на више њих. Различите врсте идентитета (етнички, национални, верски, социјални и други) могу бити изражени одговарајућим језицима или његовим варијететима. Одређеном идентитету често одговара и такав језички идентитет, на пример, уз национални идентитет иде и национални језик, уз локалну димензију идентитета иде и локални или регионални дијалект, а уз наднационални (европски) иде неки од светски распрострањених језика (Бугарски 1991: 6).

На очување свог матерњег језика су посебно осетљиви мали народи јер спас језика значи спас националног идентитета. Језик представља мост између припадника националних мањина и земље матице, па је његово чување и јачање посебно важно у дијаспори. Језик је један од идентитетских феномена својствених српском народу, свест о историји и религијској припадности, традицији, обичајима и менталитету, као и „свеколика представа народа о самој себи“. Сматра се да је српски језик, имајући у виду турбулентне политичке промене крајем 20. века, један од најугроженијих језика у Европи јер је изгубио велике значајне области свог говора, као што је језик Срба из Хрватске и језик Срба са Косова и Метохије, њиховим протеривањем са тих простора (Гроздић 2018:10). Неопходно је изградити и ојачати механизме помоћу којих би удаљени делови српског народа могли очувати интензивну културну комуникацију са матицом и ојачати национални идентитет изложен неизбежним асимилационим процесима. Кроз призму језика, као елемента културе и културног наслеђа, у Стратегији развоја културе Републике Србије од 2020. до 2029. године, као посебан циљ истакнуто је неговање српског језика и ћирилице и повезивање српског културног простора, имајући у виду велику важност за очување културног идентитета Србије и српског народа. Констатовано је да српски књижевни језик представља језик комуникације грађана Србије различите изворне

језик је издиференциран на више званично признатих језика, при чему су објективне разлике биле мање битне од аспирација за сопственим језиком и државом (Ичевић 1998:34).

2 Конституисање националних држава у Европи (Француска, Немачка, Италија, Енглеска) догодило се у 19. веку по језичком принципу. Овакво схватање има своје теоријско упориште у ставовима оних који сматрају да је национални идентитет детерминисан рођењем, односно језиком, али се на Балкану одступило од овог језичког принципа и подела на нације извршена је по верском опредељењу под утицајем политичких фактора и околности (Суботић 2011: 4).

говорне припадности и представља један од најважнијих културних кохезионих фактора у друштву. С друге стране, Република Србија афирмише језике и културе свих народа који у њој живе (Влада Републике Србије 2020: 6).

Етнолингвистички мозаик Србије

Значај проучавања матерњег језика нарочито је велики у мултијезичким државама каква је и Србија, због чега је неопходно да буде покривен адекватним емпиријским истраживањима.³ У већини европских земаља државни пописи садрже питање о језику (нпр. матерњи, говорни и други варијетети језика) који често има само танку везу са националним пореклом.⁴ У статистичкој пракси Србије питање о матерњем језику било је инкорпорирано у садржај седам пописа становништва после Другог светског рата (1953-2011), дефинисан као „језик који је неко лице научило да говори још у раном детињству, односно језик који лице сматра својим матерњим ако се у домаћинству говорило више језика“ (Републички завод за статистику 2013: 13). Етностатистички подаци пружају важне информације о лингвистичкој структури становништва, као и о различито израженим процесима асимилације или етничке диференцијације код припадника појединих етничких заједница. Битно измењени друштвени услови и геополитичке промене крајем деведесетих година 20. века утицали су на појаву нових језика (на пример, босански, црногорски, цинцарски језик и други) аналогно све екстезивнијој класификацији националности.

Подаци последњег пописа (2011) показују да у Републици Србији (без Косова и Метохије), од укупно 7,2 милиона становника, за српски као матерњи језик се декларисало 6,3 милиона (88,1%), на другом месту је мађарски (243,1 хиљада или 3,4%), затим босански (138,9 хиљада или 1,9%) и ромски (100,7 хиљада или 1,4%), док сви други језици партиципирају појединачно са мање од 1%.⁵ Овакав састав становништва према матерњем језику у високом степену коинцидира са етничком структуром Србије у истој пописној години.

Поред сагледавања лингвистичке структуре, комбинација језика и националности представља уобичајен метод утврђивања степена подударности између објективног етничког обележја (језик) и субјективног опредељивања (национална припадност), као и у којој мери се поклапају (етнофонија), односно не поклапају

3 Препоруке Уједињених нација (којима се усмерава спровођење пописа по јединственим статистичким стандардима у циљу међународне упоредивости) налажу да држављанство и земља/место рођења спадају у обавезна обележја, а етничка припадност, матерњи језик и религија у факултативна обележја (свакој држави је остављено да одлучи која од тих питања ће бити укључена у попис).

4 У Швајцарској као мултијезичкој држави, прво пописно питање се не односи на матерњи језик, већ на језик којим лице обично говори у кући, школи или на послу, а друго питање на језик на којем лице размишља и који зна најбоље. У Румунији је то језик којим је лице говорило у детињству, док у Мађарској, поред питања о матерњем, постоји и питање о говорном језику. У Словачкој се под матерњим језиком подразумева језик којим лице говори са својим родитељима, а у Бугарској језик који лице најбоље говори и којим најчешће комуницира у породици (Haug, Courbage et al. 1998: 34).

5 Због бојкота пописа 2011. од стране већине припадника албанске националне мањине, у три општине на југу Србије (Бујановац, Прешево, Медвеђа) број лица са албанским матерњим језиком износи само 10 хиљада (0,1%).

(алтерофонија). Са етничког аспекта, висока коинциденција језика и националности регистрована је код Срба, Словака, Мађара и Бошњака (преко 90%), док све остале националности имају мању подударност ова два етничка обележја. Код бошњачко-муслиманске заједнице интересантно је различито декларисање, иако је у суштини реч о истом етничком корпусу, па Бошњаци већином изјављују да им је матерњи језик босански, док се три четвртине Муслимана декларисало за српски језик (Raduški 2013: 333). Генерално, мада је евидентна висока коинциденција ова два етничка обележја, у оквиру сваке националне заједнице постоји један број припадника који је навео неки други језик као свој матерњи, па је неподударност која у извесној мери постоји последица у првом реду различитих етногенетских и асимилационих кретања, мешовитих бракова и слично.⁶ Степен алтерофоније негативно је корелиран са бројношћу, а највећи је код малобројних и просторно дисперзивних националности.

Код бројчано релевантних националних мањина највећи степен алтерофоније бележе Црногорци (92,4% се декларисало за српски језик), затим Хрвати (око 70%), Македонци (око 57%) и Бугари (око две трећине), а од бројчано мањих, Јевреји (99,9%), Шокци (98,5%) и Горанци (89,3%). Важно је имати у виду етничку структуру подручја на којима је настањена већина припадника поменутих мањинских заједница, као и утицај социо-економских и демографских фактора на такво декларисање. Изражена алтерофонија, карактеристична је и за Роме као резултат њихове територијалне дисперзивности, неповољног друштвеног положаја, као и недовољно развијене свести о сопственом језичком идентитету. Готово сваки трећи припадник ромске националности изјаснио се за неки неромски језик као свој матерњи што је код ове националности стално присутна појава и указује на изражен процес асимилације. Супротно, код Влаха се управо на основу увида о декларисању за влашки матерњи језик (око 83%) може доћи до реалније слике о бројности с обзиром на њихове честе промене етничке припадности, односно прелазак у други (најчешће српски) национални корпус.⁷

У контексту очувања језичког идентитета, важно је нагласити да се припадници мањинских заједница често налазе између асимилације и гетоизације, јер уколико матерњи језик у потпуности замене другим то води ка асимилацији, а ако су искључиво упућени на свој језик то води ка гетоизацији. Због тога је неопходно да поред неговања и унапређења свог језика добро познају и званични језик, па је решење у вишејезичности у оквиру које би припадници мањина употребом свог матерњег језика сачували сопствени национални и језички идентитет, док би им истовремено коришћење језика државе у којој живе омогућило бољу комуникацију и пуну интеграцију у све сегменте друштва (Бугарски 2003: 6).

6 Код лица из етнички хетерогених бракова често не постоји подударност у изјавама о националној припадности и матерњем језику. Исто тако, посматрано по полу, жене чешће мењају своју националност (наводећи етничку припадност мужа), а знатно ређе изјаву о матерњем језику.

7 Илустрације ради, број Влаха у попису 1953. године (28,0 хиљада) био је значајно мањи од броја лица која су се декларисала за влашки језик (198,8 хиљада), што имплицира да су код изјашњавања о језику стабилнији него у етничком опредељењу, док је у последњем попису битно мања дискрепанција јер се 43,1 хиљаде лица декларисало за влашки језик, а број Влаха износи 35,0 хиљада (Радушки 2013: 330).

РЕЛИГИЈА И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ

Религија је од битног значаја у конституисању националног идентитета, односно свих индивидуалних и колективних идентитета који настају унутар одређеног друштвено-културног миљеа. Религијски и национални идентитет се често поклапају и узајамно оснажују, а појединачно или заједно мобилишу и оснажују националне заједнице. Људи се радије идентификују са конфесијом која их јасније „разликује од других“ него са националношћу, при чему политичке околности и друштвени статус могу значајно допринети тој идентификацији. Једна нација се разликује од друге најчешће по припадности одређеној религији, а и у оквиру исте религије може настати већи број нација.⁸ Религија је веома повезана са традицијом, обичајима и митовима, па је код сваког народа допринела очувању његових посебности. Конфесионални идентитет је често снажнији кохезиони фактор обједињавања у исту заједницу него национална припадност и несумњиво је био кључни чинилац у одређивању националног, али је током времена прерастао примарни идентитет потискујући остале елементе етничитета у други план (Hall 1997: 94). Религија је често била узрок ратова, а поједини су вођени искључиво из верских разлога током којих сложени идентитети ишчезавају и доминантан постаје онај који је најзначајнији у односу на сукоб, а то је скоро увек религијски идентитет (Hantington 1998: 296).

У мултиконфесионалној Србији, али и у целом балканском региону, истраживање утицаја религије на формирање националног идентитета, као и њихове међусобне условљености и повезаности представља веома комплексно и осетљиво питање. Управо зато је религијска припадност људи на Балкану, више него било где у Европи, круцијални део њиховог идентитета. Будући да на том простору егзистирају различите конфесије, историја балканских земаља показује да је религија у суштини била главни чинилац диференцирања бројних националних заједница и кључна за формирање нација на балканском тлу.

Са бурним политичким и економским променама, крајем 20. века, долази до верског ревивализма који замењује секуларизацију, при чему се тај процес одвијао на различите начине и различитом брзином у појединим државама, у зависности од друштвених околности у којима су се налазиле. Очекивало се да ће у општој секуларизацији друштва утицај религије на свакодневни живот људи опадати, али бројна истраживања показују да модернизација не значи обавезно и маргинализацију религије, већ напротив, повећање броја конфесионално самоидентификованих лица. Ревитализација религије је све више предмет научних проучавања и социолошких расправа, јер се настоји теоријски објаснити присуство религије у различитим појавним облицима, како на индивидуалном, тако и на друштвеном плану (Radislavljević Ćiparizović, Blagojević 2016: 233). Присутност наведених тенденција у Србији и начин на који се манифестују показују нам резултати социолошких

8 У бившој СФРЈ, мада се национална припадност у великој мери поклапала са религијом и матерњим језиком, народи који су говорили истим језиком разликовали су се по религији (Срби и Хрвати), други, диференцирани према језику, исповедали су исту религију (Хрвати и Словенци или Срби и Македонци), док су се неки разликовали првенствено по вери (Муслимани).

анкетних истраживања, будући да се макроистраживањима (какви су пописи становништва) тешко могу добити информације за потпуније и јасније сагледавање религијске припадности грађана. Ипак, укључивање религије као етничке одреднице у попис има оправдања јер се тако може сагледети конфесионално-цивилизацијски круг коме поједини слојеви становништва припадају, као и трендови квантитативних промена у верској структури становништва.

Религија и њено-историјско-методолошко истраживање

Само у четири пописа после Другог светског рата (1953, 1991, 2002 и 2011) одржана у различитом друштвено-политичком и социјалном окружењу било је инкорпорирано питање о вероисповести на основу којих су добијени подаци о верској структури Србије, односно који део становништва је без верског убеђења, а колико припада појединим религијама. Методолошки посматрано, информације су прикупљане на основу слободног изјашњавања грађана, односно да ли се лице сматра припадником неке религије, а не по основу званичне припадности (да ли су уписани у верске књиге, да ли редовно иду у цркву, да ли су крштени, итд.).⁹

Дакле, религиозност становништва је испитивана кроз конфесионалну идентификацију, док оцена властите религиозности, фреквенција и интензитет религијске праксе (као значајног индикатора религиозности) није анализирана. Иако се пописни подаци често тумаче као показатељ религиозне свести, треба рећи да велики број људи није религиозан у смислу практиковања религије, већ се декларише за одређену веру на основу традиције (припадања вери својих родитеља), па стога постоји висок степен идентификације националности и вероисповести.

По попису из 1953. године, готово три четвртине укупне популације Србије исповедало је православну веру (71,7%), затим католичку (9,8%), ислам (2,5%) и протестантску (1,8%), док су друге религије заступљене са испод 1%. Велики број лица се декларисао као атеисти (13,4%), али се објективност ових податка може довести у сумњу. Наиме, у време када је атеистичка идеологија представљала једну од темељних вредности ондашњег државног устројства и „када се осуђивао чак и најбезазленији пијетет према верским обичајима, с правом се може претпоставити да су се људи устручавали и плашили да јавно искажу своја верска осећања“ (Прокић 1990: 39).

Конференција европских статистичара Уједињених нација усвојила је Препоруке по којима религијска припадност спада у групу допунских, а не основних обележја, што је примењено и код нас, мада су разлози за изостављање ове етничке одреднице у наредним пописима били више политичко-идеолошке него

9 У пописној методологији европских земаља не постоји универзална дефиниција о религијској припадности. На пример, у Немачкој и Швајцарској као критеријум се узима формална припадност експлицитно дефинисана у питању: „којој цркви или религијској заједници припадате?“, а у Румунији религиозно убеђење без обзира да ли је представљено преко неке верске заједнице. Бугарска, такође, нема пописну дефиницију, па је само лични став према религији релевантан, а не припадност религијској групи или упис у црквени регистар, док у Чешкој ово питање подразумева званичну припадност, учешће у религијском животу, везу са црквом, и слично (Haug, Courbage et al. 1998: 14).

научно-статистичке природе. Тек четири деценије касније (1991) питање о вероисповести поново се нашло у попису становништва, на основу кога видимо да православну веру исповеда 81,8% становништва Србије, католичку 6,4%, ислам 2,9% и протестантску 1,1%, док је удео осталих религија значајно мањи. Највећа промена десила се код атеиста чији се удео смањило за преко шест пута (са 13,4% на 2,1%) (Радушки 2018:31).

Почетком 1990-их година, распадом једног политичког система и настајањем другог, дезинтеграција државе, ратна збивања и дубока економска и социјална криза условили су битне измене и у религијској свести грађана Србије. Попис из 2002. године показује да 91,7% становништва припада хришћанској, а 3,2% исламској вери, при чему је у оквиру хришћанског корпуса највише православаца (85,0%), затим католика (5,5%) и протестаната (1,1%). Међу православцима доминантни су Срби (95%), а код католика преовлађују Мађари (преко две трећине) и Хрвати (15%). Половина припадника ислама су Бошњаци, готово једна четвртина Албанци, а затим Роми (10%) и Муслимани (око 10%), док су међу протестантима најзаступљенији Словаци (око две трећине) и Мађари (око једне петине). Забележено је најмање атеиста (40,0 хиљада или 0,5%) првенствено због политичких збивања у земљи, а знатно мање због стварних верских убеђења. После пола века настојања да атеизам постане званичан поглед на свет ситуација се потпуно променила, па се од „декларативних неверника“ стигло до „декларативних верника“. Очигледно, атеизација друштва замењена је религијским припадањем које на православним просторима има укус религијског припадања без веровања (Кубурић 2006: 53), а поставља се питање да ли заправо преовлађује „веровање без припадања“ или „припадање без веровања“ (Davie 2005), или „нити веровање нити припадање“ (Voas, Crocket 2005: 11-28).

Резултати последњег пописа (2011) показују већи степен идентификације грађана Србије са конфесијама којима традиционално припадају (осим код Рома),¹⁰ а разлоге треба тражити у садејству сложених социо-политичких и друштвено-историјских чинилаца. Од укупно 7,2 милиона становника (без података за Косово и Метохију), хришћанском религијском кругу припада 6,6 милиона (91,2%), од чега су 84,6% православци, 5,0% католици и 1,0% протестанти. Ислам проповеда 222,8 хиљада (3,1%), док остале вероисповести имају мањи број припадника. По први пут пописана су и лица која су се изјаснила као агностици (0,1%), а регистрован је и значајан број недеklarисаних (3,1%) што јасно одсликава друштвену и политичку климу у земљи (Raduški 2016: 268). Верски мозаик Србије чине поред већинске нације и релевантан број припадника националних мањина (916,3 хиљада) од којих се око 93% верски декларисало, и то преко две трећине за хришћанство (у оквиру кога превалада католичка над православном вером),

10 Код Рома су заступљене готово све вероисповести и сви модалитети религијског изјашњавања. Преко половине исповеда православну веру (55,9%), затим ислам (24,8%), а у мањем проценту католичку (3,3%) и протестантску веру (2,0%). У поређењу са другим националностима, имају највише недеklarисаних лица (13,4%), а најмање атеиста (0,2%). Верско изјашњавање Рома одувек је било у контексту прилагођавања и опстанка, па су најчешће прихватили религију већинске нације на подручју где живе (Радушки 2011: 112).

затим за ислам (23,7%), док су јудаизам и источњачке религије знатно мање заступљене. Значајан проценат је и оних који нису желели да се изјасне, као и атеиста (1,9%) (Ђурић, Танасковић и др. 2014: 182-186).

С обзиром да је Република Србија доминантно православна држава, али у којој коегзистирају и бројне друге религије, верска толеранција и уважавање различитости, међуетнички и међурелигијски дијалог од круцијалног су значаја за мир, безбедност и просперитет. Очување религијског идентитета саставни је део интегративне мањинске политике што укључује и стварање услова за развијање интерконфесионалног дијалога, сарадњу државе са црквама и унапређење њиховог положаја у друштву. У погледу слободе вероисповести и верског плурализма, према важећим уставним и законским одредбама, припадници националних мањина имају право на очување и исповедање своје вере, уз једнакост свих цркава и верских заједница. Правни поредак Србије показује висок ниво сензибилитета у погледу признавања верског идентитета, како индивидуалног тако и колективног, омогућавајући његово испољавање, унапређење и заштиту у различитим областима друштвеног живота.

ЗАКЉУЧАК

Политичке промене, прикључење нових држава Европској унији, миграције, савремени интеграциони и глобалистички процеси, као и већинско-мањински односи чине изазов очувању етнонационалног идентитета. Мада је однос између изградње националног идентитета и процеса глобализације, модернизације и економског развоја веома комплексан, национални идентитет не представља превазиђену творевину, нити се може предвидети време које би означило крај његовог постојања.

Србија је етнички хетерогена и мултикултурална држава која има за циљ очување и унапређење српског националног идентитета, као и неговање етнокултурних особености припадника свих мањинских заједница у Србији, уз истовремено њихову пуну интеграцију у друштво. То подразумева поштовање различитости, спремност већинског становништва да прихвати друге културе, верску и језичку разноликост, уважавање људских и мањинских права, али у исто време и лојалност мањина држави у којој живе.

У процесу европских интеграција, очување српског националног идентитета је стратешко питање, посебно имајући у виду процес настајања европског идентитета, његов утицај и повезаност са националним и културним идентитетом. На путу Србије ка Европској унији, поред очувања идентитета сопствене нације, за њену стабилност као мултикултуралног друштва неопходни су добри међуетнички односи, дијалог, разумевање, толеранција и поштовање културног диверзитета свих етничких заједница.

ЛИТЕРАТУРА

- Бугарски 1991: Ранко Бугарски, *Увод у описну лингвистику*, Нови Сад: ЗУНС.
Бугарски 2003: Ранко Бугарски, „Пред изазовима вишејезичности“, *Билтен Министарства за људска и мањинска права*, бр.4, 5-13.

- Влада Републике Србије 2020: Стратегија развоја културе Републике Србије од 2020. до 2029. године, <https://www.kultura.gov.rs/extfile/sr/3993/strategija-razvoja-kulture-od-2020--do-2029-godine.pdf> (03.10.2020).
- Гроздић 2018: Борислав Гроздић, „Образовање и очување, заштита и развој националног, културног, верског и језичког идентитета“, у зборнику: *Ми и други* (ур. Душан Јањић), Београд: Форум за етничке односе, 7-18.
- Voas, Crocket 2005: David Voas, Alsdair Crocket, „Religion in Britain: Neither Believing nor Belonging“, *Sociology*, 39(1), 11-28.
- Davie 2005: Greis Davie, *Religija u modernoj Evropi: mutacija sećanja*, Golden marketing, Zagreb: Tehnička knjiga.
- Ђурић, Танасковић и др. 2014: Владимир Ђурић, Дарко Танасковић, Драган Вукмировић и Петар Лађевић, *Етноконфесионални и језички мозаик Србије*, Београд: Републички завод за статистику.
- Ичевић 1998: Душан Ичевић, *Црногорска нација*, Београд: Форум за етничке односе.
- Кубурић 2006: Зорица Кубурић, „Верске заједнице у Србији“, *Религија и толеранција*, бр. 1, 47-63.
- Милошевић Ђорђевић 2005: Јасна Милошевић Ђорђевић, „Схватања националног идентитета у Србији“, *Национални инџерес*, Београд: Институт за политичке студије, бр.1, 169-185.
- Mrden 2002: Snježana Mrden, „Narodnost u popisima - promenljiva i nestalna kategorija“, *Stanovništvo*, Beograd: Institut društvenih nauka, br.1-4, 80-93.
- Phinney 1989: James Phinney, „Stages of Ethnic Identity Development in Minority Group Adolescents“, *Journal of Early Adolescenc*, No.9, 30-47.
- Прокић 1990: Милутин Прокић, *О вероисповесци*, Београд: Републички завод за статистику.
- Радаковић 2012: Милован Радаковић, *Компоненте националног и европског идентитета*, Београд: Институт за међународну политику и привреду.
- Radisavljević Ćiparizović, Blagojević 2016: Dragana Radisavljević Ćiparizović i Mirko Blagojević, „Znanje i verovanje: teorija sekularizacije u savremenim empirijskim istraživanjima“, u zborniku: *Faith and Reason* (ur: Ana Milošević, Zoran Kindić, David Perović), Belgrade: Forel-Institute of Social Sciences, Philosophical commune, 222-237.
- Raduški 2013: Nada Raduški, „Language as the Most Important Determinant in Forming National Identity“, u zborniku: *National and European Identity in the Process of European Integration* (ur: Pero Petrović, Milovan Radaković), Belgrade: Institute of International Politics and Economics, 327-339.
- Raduški 2016: Nada Raduški, „Religijska pripadnost stanovništva Srbije po popisu 2011. godine“, u zborniku: *Faith and Reason* (ur: Ana Milošević, Zoran Kindić, David Perović), Belgrade: Institute of Social Sciences, Philosophical commune, 261-274.
- Радушки 2018: Нада Радушки, „Језичка и религијска компонента националног идентитета становништва Србије“, у зборнику: *Национални идентитет и етнички односи* (ур. Нада Радушки), Београд: Институт за политичке студије, 21-36.
- Републички завод за статистику 2013: *Попис становништва, домаћинства и становова 2011. у Републици Србији. Вероисповест, мајерњи језик и национална припадност*, књига 4, Београд: Републички завод за статистику.
- Smit 1998: Antoni. D. Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd: Biblioteka XX vek, Ćigoja štampa.
- Спасовски 1993: Милена Спасовски, Саша Кицошев и Драгица Живковић, „Број и територијални размештај Срба и Црногораца у СФРЈ после Другог светског рата“, у књизи: *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФРЈ* (ур: Милена Спасовски), Београд: Географски факултет, 63-81.
- Суботић 2011: Момчило Суботић, „Српски национални идентитет: историјски и савремени изазови“, *Политичка ревија*, бр.3, 3-18.
- Hall 1997: Stuart Hall, „Who Needs Identity“, *Questions of Cultural Identity*, London: Sasse.
- Hantington 1998: Samjuel Hantington, *Sukom civilizacija*, Podgorica: CID.
- Haug, Courbage et all. 1998: Werner Haug, Youssef Courbage, Paul Compton, „The demographics characteristics of national minorities in certain European states“, *Population Studies*, no.30, 13-37.

Nada M. RADUŠKI

NATIONAL, LINGUISTIC AND RELIGIOUS IDENTITY
OF THE POPULATION IN SERBIA

SUMMARY

Within the current processes of globalization and integration of modern economic trends and intensive migration trends, the focus of interest, not only experts but also the public in general, are increasingly coming preservation of national, linguistic and religious identity. In accordance with the scientific significance of the research of ethnicity, linguistic and religious identity, this paper studies language and religion as important components of national identity, their importance in defining nations and national issues, as well as changes caused by numerous political factors. Empirical research has shown that there is a match between nationality and mother tongue (ethnophony), while the occurrence of a greater or lesser deviation (alterophony) is present in the fewer and sparsely dispersed ethnic communities. Regarding religion, the population of Serbia is declared to the greatest extent by the tradition, that is, the religion of parents, which is why there is a high degree of compatibility between nationality and religion. Comparison of census data shows a significantly smaller number of atheists at the beginning of the 21st century, and the reasons for this should be sought in the revitalization of religion and the action of complex political, socio-cultural and socio-historical factors in Serbia.

Key words: national identity, language, religion, empirical research, minority communities, Serbia.